

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний морський університет

Кафедра Охорона та безпека на морі

Затверджено
Вченою радою Судомеханічного
факультету
Протокол № _____ від _____
Декан факультету
_____ Шумило О.М.
« ____ » _____ 2016

РОБОЧА ПРОГРАМА
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1702 Цивільний захист
(шифр і назва навчальної дисципліни) підготовки

Спеціаліст
(рівень вищої освіти)

Галузь знань	_____ 13 Механічна інженерія _____
Спеціальність	_____ 135 Суднобудування _____
Спеціалізація	_____
Форма навчання	_____ Денна _____

2015 – 2016 навчальний рік

Робоча програма дисципліни Цивільний захист для студентів спеціальністю 135 Суднобудування

Розробники: Пуляєв Ігор Олександрович, старший викладач кафедри Охорона та безпека на морі ОНМУ

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри Охорона та безпека на морі
Протокол від. «___» _____ 2015 року № ____
Завідувач кафедри Охорона і безпека на морі _____ (Волошин А.О.)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 2	Галузь знань 13 Механічна інженерія	Нормативна	
	Спеціальність підготовки 135 Суднобудування		
Модулів – 1	Спеціальність Суднобудування	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		перший	
Індивідуальне науково-дослідне завдання немає		Семестр	
Загальна кількість годин – 60		2	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1,2 самостійної роботи студента – 1,5	Освітньо-кваліфікаційний рівень: Спеціаліст	16	
		Практичні, семінарські	
		Лабораторні	
		10	
		Самостійна робота	
		34 год.	
		Індивідуальні завдання:	
		РГЗ	
Вид контролю: диференційований залік			

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:
для денної форми навчання – 1/1,5

2. Мета та завдання навчальної дисципліни.

Мета: формування у студентів здатності творчо мислити, вирішувати складні проблеми інноваційного характеру і приймати обґрунтовані рішення у сфері цивільного захисту з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності.

Завдання: засвоєння студентами новітніх теорій, методів і технологій з прогнозування надзвичайних ситуацій, побудови моделей їхнього розвитку, визначення рівня ризику та обґрунтування комплексу заходів, спрямованих на попередження виникнення надзвичайних ситуацій, захисту персоналу, населення, матеріальних і культурних цінностей в умовах загрози і виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків.

Освоївши програму навчальної дисципліни «Цивільний захист» студенти повинні бути здатними вирішувати професійні завдання у відповідних напрямках підготовки з урахуванням вимог цивільного захисту та володіти наступними професійними компетенціями у сфері цивільного захисту:

Загальнокультурні компетенції:

- вміння визначити коло своїх обов'язків за напрямом професійної діяльності з урахуванням завдань цивільного захисту;
- знання методів та інструментарію моніторингу надзвичайних ситуацій, побудови моделей їх розвитку, оцінки їх соціально-економічних наслідків;
- здатність приймати рішення з питань цивільного захисту в межах своїх повноважень.

Професійні компетенції:

- проведення ідентифікації, дослідження умов виникнення і розвитку надзвичайних ситуацій та забезпечення скоординованих дій щодо їх попередження на об'єктах господарювання відповідно до своїх професійних обов'язків;
- обрання і застосування методики з прогнозування та оцінки обстановки в зоні надзвичайної ситуації, розрахунку параметрів вражаючих факторів надзвичайних ситуацій, що використовуються для прогнозування, визначення складу сил, засобів і ресурсів для ліквідації надзвичайних ситуацій та подолання їх наслідків;
- розробка і застосування превентивних та оперативних заходів цивільного захисту;
- застосування новітніх досягнень в теорії та практиці ліквідації надзвичайних ситуацій та попередження їх наслідків;
- оцінка стану готовності об'єкта господарювання, керівників, посадових осіб, спеціалістів, невоєнізованих формувань до дій в умовах загрози і виникнення надзвичайних ситуацій.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

- основні напрями, цілі та задачі цивільного захисту населення, територій у разі загрози і виникнення надзвичайних ситуацій;

- роль і місце підрозділів ДСЦЗ в забезпеченні безпеки населення та територій під час виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- стратегію державної політики у сфері цивільного захисту;
- класифікацію надзвичайних ситуацій;
- характеристики потенційно небезпечних об'єктів на території України;
- загальні відомості про планування цивільного захисту на особливий період та на мирний час;
- суть моніторингу;
- методи розрахунку характеристик зон ураження (радіусів зон руйнувань) при вибухах газоповітряних сумішей у відкритому та замкнутому просторі;
- методичку оцінювання хімічної обстановки;

вміти:

- орієнтуватись у структурі державної системи цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій;
- користуватись законодавчими актами з питань цивільного захисту;
- визначати коло своїх обов'язків щодо моніторингу та прогнозування НС на ПНО, проведення ідентифікації та забезпечення ефективних дій, спрямованих на їх запобігання та мінімізацію їх наслідків;
- визначати характеристики зон ураження при вибухах газоповітряних сумішей у відкритому та замкнутому просторі;
- оцінювати хімічну обстановку на ОГ у разі аварій з викидом НХР;
- оцінювати радіаційну обстановку на ОГ у разі аварій з викидом радіаційних речовин;

3. Програма навчальної дисципліни.

Змістовий модуль 1..

Тема 1. Надзвичайні ситуації на території України і їхня класифікація.

Поняття цивільного захисту, нормативно правові документи ЦЗ. Мета ЦЗ, основні задачі ЦЗ. Основні ознаки і класифікація НС по походженню, територіальному поширенню та об'єму нанесених чи очікуваних економічних збитків, кількості людей, що загинули чи потерпіли, фази розвитку НС. Джерела і причини виникнення НС. Основні причини виникнення техногенних аварій і катастроф і збільшення негативного впливу природних надзвичайних ситуацій в Україні. Класифікація факторів ураження джерел надзвичайних техногенних ситуацій. Номенклатура і параметри факторів ураження техногенних НС, що використовуються для контролю і прогнозування. Характеристика параметрів джерела ураження техногенної НС та їх позначення. Номенклатура параметрів факторів ураження джерел природних НС, перелік факторів ураження джерел природних НС і характер їхньої дії

Тема 2 Моніторинг НС.

НС, причини виникнення та складові системи їх моніторингу. Галузевий моніторинг за станом безпеки у відповідній сфері відповідальності центральних органів виконавчої влади. Найменування та визначення основних показників

джерел природних НС та номенклатура, позначення, розмірність і порядок визначення параметрів уражальних чинників джерел техногенних НС, які контролюються і підлягають прогнозуванню.

Територіальний моніторинг за об'єктами, ресурсами, процесами і системами захисту та ліквідації НС, стану впровадження превентивних заходів щодо зменшення їхніх масштабів. Мережа спостереження і лабораторного контролю. Урядова інформаційно-аналітична система з НС, збирання, оброблення, передавання та збереження моніторингової інформації.

Методичні положення ідентифікації та паспортизації об'єктів господарювання щодо визначення потенційної небезпеки. Визначення та аналіз небезпек, пов'язаних з порушенням умов безпечної експлуатації ОГ. Виявлення небезпечних речовин та критичних умов їх прояву.

Практична підготовка. Контроль радіаційної та хімічної обстановки на об'єкті за допомогою приладів дозиметричного контролю, індивідуальних дозиметрів та приладів хімічної розвідки.

Тема 3. Єдина державна система Цивільного захисту.

Організаційна структура ЄДС ЦЗ, органи управління, функціональні підсистеми ЄДС ЦЗ, територіальні підсистеми ЄДС ЦЗ, координуючі органами ЄДС ЦЗ. Спеціальні комісії загальнодержавного, регіонального, місцевого та об'єктового рівнів. Територіальні органи управління. Режими функціонування ЄДС ЦЗ, режим повсякденного функціонування, режим підвищеної готовності, режим надзвичайної ситуації, режим надзвичайного стану, режим воєнного стану. Правовий режим надзвичайного стану. Сили і засоби ЄДС ЦЗ, оперативно-рятувальна служба (ОРС) ЦЗ, основні завдання ОРС ЦЗ. Аварійно-рятувальні служби (АРС), основні завдання АРС, основні функції аварійно-рятувальних служб. Спеціалізовані служби та формування особливого періоду.

Тема 4. Планування на випадок ЧС.

Основи планування з питань ЦЗ, організаційно-методичне керівництво плануванням, цикл планування і керування ризиком, документи по плануванню. Сценарії розвитку НС. Локальні сценарії виникнення і розвитку НС, окремі локальні (об'єктові) сценарії розвитку НС. Причинно-наслідкові зв'язки між природними і техногенними НС. Прогнозовані дані очікуваних збитків і втрат. Регіональні сценарії. Превентивні і оперативні сценарії, базові (найбільш ймовірні), песимістичні й оптимістичні сценарії. Етапи сценаріїв розвитку НС. План локалізації і ліквідації аварійних ситуацій і аварій (ПЛАС), мета плану, рівні розвитку аварії. Оперативна частина ПЛАС для аварій на рівнях "А" і "Б", оперативна частина плану для аварій на рівні "В". План реагування на НС, задачі плану, окремі плани реагування на НС. План реагування на НС державного рівня, ціль Плану. Комплекс заходів щодо запобігання і мінімізації наслідків НС природного характеру.

Тема 5. Підвищення стійкості роботи об'єктів морського транспорту (ОМТ).

Основи стійкості роботи об'єктів морського транспорту (ОМТ). Забезпечення стійкості роботи ОМТ в умовах НС, дослідження стійкості

роботи об'єкта, ціль таких досліджень, етапи проведення досліджень. Причини виникнення НС на даному об'єкті. Фактори що впливають на стійкість роботи ОМТ, категорювання об'єктів, групи міст України. Основні вимоги до будівництва на території ОМТ. Основні заходи щодо підвищення стійкості ОМТ в умовах мирного часу і в особливий період по захисту робітників та службовців, підвищенню стійкості будинків і споруджень, підвищенню стійкості технологічного і верстатного устаткування, підвищенню стійкості технологічного процесу, підвищенню стійкості систем енерго-водогазопостачання, забезпечення стійкого керування виробництвом. Інженерно-технічні заходи ЦЗ на морських судах.

Практична підготовка. Розв'язування типових завдань з оцінки хімічної та інженерної обстановки.

Тема 6. Індивідуальні засоби захисту органів дихання та шкіри.

Класифікація індивідуальні засоби захисту органів дихання та шкіри. Призначення цивільних протигазів. Поглинання газів та парів за рахунок адсорбції, хемосорбції і каталізу, а поглинання аерозолів - шляхом фільтрації. Час захисної дії протигазів. Додатковий гопкаліптовий патрон. Цивільний протигаз ГП-7, дитячий протигаз ПДФ-2Д(Ш), камера захисна дитяча КЗД-6, Респіратори та простіші засоби захисту органів дихання. Промислові протигazi. Ізолюючі протигazi і саморятівники.

Засоби захисту шкіри Л-1, ОЗК, КІХ-5. Захисний фільтруючий одяг. Простіші засоби захисту шкіри.

Індивідуальні заняття. Виконання розрахунково-графічної роботи, оцінка радіаційної обстановки методом прогнозування.

Тема 7. Захист населення в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу. Захисні споруди ЦЗ.

Основні способи захисту населення при НС мирного і воєнного часу. Класифікація захисних споруд. Влаштування стаціонарних сховищ. Склад сховищ, основні та допоміжні приміщення. Вимоги до сховищ. Системи життєзабезпечення сховищ. Режими вентиляції сховищ. Швидко споруджувальні сховища. Протирадіаційні укриття, простіші укриття-щілини.

Тема 8. Організація і проведення РНР на об'єктах морського транспорту (ОМТ) у НС.

Мета, зміст і умови проведення РНР. Характеристика основних видів рятувальних робіт, проведення розвідки маршрутів і ділянок робіт, локалізація і гасіння пожеж на маршрутах висування і ділянках робіт, пошуки і звільнення людей, які опинилися під завалами, вивід населення з небезпечних місць. Види невідкладних робіт, термінове відновлення автомобільних, залізничних доріг, підсилення або зруйнування конструкцій, які загрожують обвалом, ремонт пошкоджених захисних споруд. Умови проведення РіНР. Сили і засоби, які залучаються для проведення РНР. Організація і проведення РНР в різних осередках ураження.

4. Структура навчальної дисципліни.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	ла б	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Загальна підготовка												
Тема 1. Надзвичайні ситуації на території України і їхня класифікація	10	2				8						
Тема 2. Моніторинг НС.	18	2		4		12						
Тема 3. Єдина державна система Цивільного захисту.	12	2				10						
Тема 4. Планування на випадок ЧС.	4	2				2						
Тема 5. Підвищення стійкості роботи об'єктів морського транспорту (ОМТ).	8	2		4		2						
Тема 6. Індивідуальні засоби захисту органів дихання та шкіри.	2	2										
Тема 7. Захист населення в надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу. Захисні споруди ЦЗ	2	2										
Профільна підготовка												
Тема 8. Підвищення стійкості роботи об'єктів морського транспорту (ОМТ).	2	2										
Контрольна робота зі змістовного модуля 1	2			2								
Разом за змістовим модулем 1	60	16		10		34						
<i>Усього годин</i>	60	6		12		14						

5. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількістьгодин	
		денна форма	Заочна форма
1	Прилади радіаційної розвідки, контролю зараження та радіоактивного опромінення.	2	
2	Прилади хімічної розвідки.	2	
3	Визначення зон і втрат при враженні хімічно небезпечними речовинами.	2	
4	Оцінка інженерної обстановки в надзвичайних ситуаціях	2	
5	Модульна контрольна робота	2	

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількістьгодин	
		денна форма	Заочна форма
1	Кодекс цивільного захисту України.	8	
2	Державний класифікатор НС ДК 019-2010	6	
3	Методика ідентифікації потенційно небезпечних об'єктів.	6	
4	Методика спостережень щодо оцінки радіаційної та хімічної обстановки.	2	
5	Методичні рекомендації щодо розроблення планів ЦЗ підприємств, установ, організацій на особливий період.	2	
6	Положення про єдину державну систему цивільного захисту	8	
7	Типові положення про функціональну і територіальну підсистеми єдиної державної системи цивільного захисту	2	
	Разом	34	

7. Методи навчання

Основними формами викладання навчального матеріалу з дисципліни «Цивільний захист» є лекції, лабораторні, практичні заняття та самостійна робота студентів з навчальною та довідковою літературою.

Методи навчання, що застосовуються при викладенні матеріалу дисципліни «Цивільний захист», за характером подачі навчального матеріалу є словесні, наочні та практичні. За організаційним характером навчання є інтерактивними методами навчання. Використовуються: метод обговорення (заняття із включеними бесідами, дискусіями, обговореннями, діалогами "питання – відповідь", дискусії із провокаційними запитаннями); метод показу (демонстрація зразків техніки, пристроїв, приладів, рятувальних засобів, показ прийомів і дії за принципом навчання «роби як я», застосування технічних засобів: кіно, телебачення, імітаторів); метод вправ (багаторазове свідоме повторення розумових і практичних дій в умовах послідовного ускладнення обставин з метою формування і закріплення навичок і вмінь). За логікою сприймання та засвоєння навчального матеріалу методи навчання є індуктивно-дедукційні, репродуктивні, прагматичні.

8. Методи контролю

Передбачено два види контролю знань студентів: поточний і підсумковий, перший із яких проводиться на лабораторних та практичних заняттях з метою перевірки рівня якості навчання, зокрема і самостійної роботи. Підсумковий контроль здійснюється по закінченню навчання з дисципліни і включає семестровий залік з охопленням усього переліку питань теоретичної і практичної підготовки студентів.

Засвоєння практичних вмінь та навичок контролюється під час проведення лабораторних робіт. Всі студенти мають виконати всі завдання лабораторних робіт на задовільному рівні.

Письмова модульна контрольна робота має навчальний характер, її використання сприяє формуванню у студентів навичок самостійної роботи. Підсумкова, тобто залікова, письмова робота проводиться під час заліку для перевірки і оцінювання підсумкових знань студентів.

Якщо студент під час поточного контролю набрав в сумі не менш ніж 60 балів, за його побажанням він може бути звільненим від підсумкової (залікової) контрольної роботи і йому буде виставлений залік на підставі результатів поточного контролю.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота			Сума
Змістовий модуль №1			
ЛЗ	Модульна контрольна робота	Розрахунково-графічна робота	
20	60	20	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 - 100	відмінно	зараховано
82 - 89	добре	
74 - 81		
64 - 73	задовільно	
60 - 63		
35 -59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

10. Методичне забезпечення

1. Пуляєв І.О., Заяц С.В., Коваленко А.А., Конспект лекцій з ЦЗпопрофільній підготовці для всіх спеціальностей та форм навчання.
2. Пуляєв І.О., Заяц С.В., Коваленко А.А., Конспект лекцій з ЦЗ для всіх спеціальностей та форм навчання.
3. Електронні варіанти текстів лекцій.
4. Гаврилов А.В., Волошин А.А., Семьянинов В.Н., Пуляєв И.А. Гражданская защита и оценка последствий ЧС.
5. Методичні вказівки до виконання розрахунково-графічної роботи.
6. Теми самостійної роботи.
7. Питання контрольно-модульних робіт.
8. Питання до підсумкового заліку.
9. Список рекомендованої літератури, додаткових джерел та корисні посилання на електронні ресурси
10. Фільми з фільмофонду кафедри Охорона та безпека на морі ОНМУ

11. Рекомендована література

Базова

1. Конституція України. Основний закон. – К., 1996.
2. ДСТУ Б А.2.2-7:2010. Проектування. Розділ інженерно-технічних заходів цивільного захисту (цивільної оборони) у складі проектної документації об'єктів. Київ. – Мінрегіонбуд. України, -2010.

3. Закон України “ Проправовий режим надзвичайного стану”. - К.Урядовий кур’єр, 14.06.2000.-№107.
4. Закон України “ Проаварійно – рятувальні служби”. - К.Урядовий кур’єр, 14.12.1999. - №1281.
5. Постанова КМ України “ ПроДержавну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій” від 16.02.98 №174 (Ізм. і доп., внесеними постановами КМ України від 24.09.99 №1763, від 21.10.99 №43.
6. Постанова КМ України “ Прозатвердження Положення про організацію оповіщення і зв’язку у надзвичайних ситуаціях” від 15.02.99 №2.
7. Постанова КМ України “ Про Основні засади створення в Україні підсистем рятування і ліквідації небезпечних забруднень на водієдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного характеру” від 5.10.98 №1599.
8. Постанова кабміну України ” Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру” К.03.08.1998.-№1198.
9. Указ Президента України “ Про систему реагування на надзвичайні ситуації на водних об’єктах” від 15.06.01 №436/2001.
10. Бикова О.В. Болієв О.В., Деревинський Д.М., Єлісеєв В.Н., Миронець С.М., Осипенко С.І., Півень Ю.О. та інш. Основи цивільного захисту: Навч. посібник К.: 2008.– 223 с.
11. Васійчук В.О., Гончарук В.Є., Качан С.І., Мохняк С.М. Основи цивільного захисту: Навч. посібник / Львів, 2010.- 384 с.
12. Гончарук В.Є., Качан С.І., Орел С.М., Пуцило В.І., «Оцінка обстановки у надзвичайних ситуаціях». Навчальний посібник, Видавництво НУ «Львівська політехніка». Львів, 2004р.,-136с.
13. Євдін О.М., Могильниченко В.В. та ін. Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій. Т.1. "Техногенна та природна небезпека". Т.3."Інженерно-технічні заходи цивільного захисту (цивільної оборони) та містобудування". Посібник.- К.: КІМ, 2007, 2008.- 636 с.,- 152 с.
14. Михайлюк В.О. Цивільний захист: Навчальний посібник. Ч.3: Цивільна оборона. – Миколаїв: УДМТУ, 2002.- 155 с.
15. Михайлюк В.О., Халмурадов Б.Д. Цивільна безпека: Навч. посібник.– К: Центр учбової літератури, 2008.– 158 с.
16. Осипенко С.І., Іванов А.В. "Організація функціонального навчання у сфері цивільного захисту". Навчальний посібник. -К., 2008. -286с.
17. Русаловський А.В., Вендичанський В.Н. Цивільний захист: Навч. Посібн./За наук.ред. Запорожця О.І., -К.: АМУ, 2008, -250с.
18. Стеблюк М.І. Цивільна оборона та цивільний захист: Підручник.– К: Знання-Прес, 2007.– 487 с.

Допоміжна

1. Актуальні проблеми оцінки ризиків і загроз національній безпеці в контексті євроатлантичної інтеграції України. Вип. 9 / За заг. ред. В.П.Горбуліна – К.: ДП

"НВЦ "Євроатлантикінформ", 2005. – 224 с.

2. Андреев С.О. Державна система цивільної оборони України: історія створення, стан і перспективи розвитку / С.О.Андреев // Державне будівництво [електронне видання Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України]. – 2007. – № 2. – Режим доступу до журн.: <http://www.kbuara.kharkov.ua>. – Заголовок з екрана.
3. Архипова Н.А. Управление в чрезвычайных ситуациях: Учеб. пособие / Н.А.Архипова, В.В.Кульба. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1994. – 196 с.
4. Болотських М.В. Державна політика у сфері цивільного захисту: аналіз базових (ключових) законодавчих термінів та понять / М.В.Болотських, С.О.Андреев // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Вип. 1 (33). – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008 – С. 16 – 22.
5. Гассер Х.-П. Международное гуманитарное право / Ханс-Петер Гассер. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 1995. – 126 с.
6. Гражданская защита, энциклопедия, том 1, А-К. [Ю.Л.Воробьев и др.]; под общ. ред. С.К.Шойгу; МЧС России. – М.: Типография № 2, 2005. – 600 с.
7. Державний класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019-2001, затверджений наказом Держстандарту України від 19 листопада 2002 р. № 552 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 12.
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 25.
9. Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій. Т.1. Техногенна та природна небезпека / За загальною редакцією В.В.Могильниченка. – К.: КІМ, 2007. – 636 с.
10. Кузніченко С.О.Державне управління у сфері техногенно-природної безпеки / С.О.Кузніченко // Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр". – 2002. – № 2 (13). – Ч. II. – С. 287 – 290.
11. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан, тенденції розвитку): Навч. посіб. / Н.Р.Нижник, Г.П.Ситник, В.Т.Білоус; За заг. ред. П.В.Мельника, Н.Р.Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

12. Інформаційні ресурси

- 1.Офіційний сайт Президента України. – <http://www.president.gov.ua/ru/>
2. Офіційний сайт Верховної Ради України. – <http://portal.rada.gov.ua/>
3. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Міністерство інфраструктури України <http://www.mtu.gov.ua/>
5. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України <http://www.mon.gov.ua/>, www.osvita.com/
7. Рада національної безпеки і оборони України <http://www.rainbow.gov.ua/>